

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יז, תשכ"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שלוש הערות

א. לפירושו של יעמדו על הברכה

ב"לשוננו לעם", מחזור יז, קונטרס ד, מתריע יוסף טישלר על השימוש "במליצה המקובלת והמשובשת יעמדו על הברכה". והוא מקשה: "אם העומד על הברכה ברוך יהיה, משמע שהעומד על הקללה ארור יהיה?"

לדעתו "יש כאן גילוי פנים בתורה שלא כהלכה וסילוף דברי התורה. התורה אמרה בפירוש 'אלה יעמדו לברך את העם' (דב' כז, יב), 'ואלה יעמדו על הקללה' (שם שם, יג). האם כוונת התורה לקלל שישה שבטים בישראל?! חלילה. הברכה היא על המבורך או על ראשו, ולא תחת רגליו והוא עליה: 'והבאתי עלי קללה ולא ברכה' (בר' כז, יב) וכו'.

מכאן הוא מסיק, כי "רבים, גם גדולים וחשובים, מצטטים עפ"י הזיכרון ואינם נוקטים את הכלל, 'ניתי ספר ונחזה'" (ונחזי!).

אולם מדבריו של מר טישלר ניכר, שהוא לא קיים בעצמו עצה נכונה זו. אילו עיין יפה באותה פרשה שבתורה, היה נוכח, כי אמנם כוונת התורה "לקלל שישה שבטים בישראל", ולא אותם בלבד, אלא את כל העם, כשם שכוונתה לברך לא שישה שבטים בלבד, כי אם את כל העם. אלא שגם הברכות וגם הקללות נאמרו על תנאי: "והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך" (דב' כח, א); "והיה אם לא תשמע

בקול ה' אלהיך" (שם שם, טו). וכבר אמרו חז"ל: "אף
הכתובים חלקו כבוד לישראל: 'ואלה יעמדו לקלל את העם'
אין כתיב כאן, אלא 'ואלה יעמדו על הקללה', אבל בברכה
כתיב: 'אלה יעמדו לברך את העם'" (ויקרא רבה פ"ב, ו;
ועי' תנחומא בלק יב, ועוד). כלומר: על הקלות לא הוזכר
העם, אף על פי שגם הן מכוונות אליו.

מן הפסוק "והבאתי עלי קללה ולא ברכה", שהביא י'
טיש'לר בתוך שאר פסוקים לביסוס הנחתו, ש"הברכה היא
על המבורך או על ראשו, ולא תחת רגליו והוא עליה",
הרי מוכח שאף הקללה היא "על המקולל או על
ראשו, ולא תחת רגליו והוא עליה". ואם כן, כיצד הוא
מפרנס "ואלה יעמדו על הקללה"?

ברם, פירושו "פשטני" מדאי, והוא מתעלם מהוראותיה
האחרות של המלה על. מלה זו אין משמעה "על פני", "על
גבי" בלבד, אלא אף "על-יד, בקרבת, מול,
בשביל", ועוד. יצר המקום מלהביא דוגמאות לכך.
אסתפק, לצורך ענייננו, בפסוקים אחדים הבאים בהקשר אחר;
"והנה שלשה אנשים נצבים עליו"; "כי על כן עברתם על
עבדכם"; והוא עומד עליהם תחת העץ" (בר' יח, ב, ה, ח).
ואמנם, רב סעדיה גאון מפרש יעמדו על הקללה —
"בעת הקללה"; שד"ל: "על הקללה" — עניינו לצד
הקללה אשר תינתן"; הרי"צ מקלנבורג ("הכתב והקבלה"):
"יעמדו לברך" — לעת בִּרְךְּ המברכים את העם...
וכטעם יעמדו על הקללה, שאמר אחר-כך"; א' אהרליך:
"אלה יעמדו לברך" — כמו שנאמר אחריו יעמדו על

הקללה, כן יעמדו לברך, כאילו כתוב יעמדו על הברכה (ההדגשה שלי), ופירושו: יעמדו מול פני המברכים". וכן מפרשים אחרים, ראשונים ואחרונים.

נמצא, מי שכותב בהקדמה לחיבורו, לפי הנוסחה המקובלת "יעמוד על הברכה פלוני שסייע בידי" וכו', הריהו משווה לנגד עיניו את האיש שהוא, המחבר, רחש לו ברכה, והוא כאילו מעמידו מול פניו בשעת ברכתו, ולפיכך יפה הוא כותב, ויעמוד אף הוא על הברכה — ברכת לשוננו, שלא חיסר ממנה אחת ממליצותיה הנאות.

בהערה לרשימה הנ"ל מבקשת המערכת מן הקוראים שימציאו לה מראי-מקומות למליצה מקובלת זו, "כל המביא עדות קדומה יותר, הרי זה משובח". אולם השאלה, מתי התחילו להשתמש במליצה זו, אינה ממין הטענה, שהרי קדמותה של "מליצה משובשת" אין בה כדי להכשירה לשימוש¹.

ב. מתיהדים

בקונטרס הנ"ל דן דניאל לייבל בפירוש הפועל "מתיהדים" שבמגילת אסתר (ח, יז), והוא כותב שם בתוך השאר: "ולדיוקו של דבר אין מתיהדים במגילה אלא 'מעמידים פנים כיהודים', כפי שמוכיח ההסבר שלאחר-כך: 'כי נפל פחד היהודים עליהם'. והוא כדרך מתנבאים, מתחסדים, מתחכמים, כידוע".

יש לציין, שפירוש זה כבר נמצא אצל א' אהרליך

1. [ועי' הערות ותגובות בסוף קונטרס זה.]

(ע"י Raudglossen למגילת אסתר) וגם אצל מפרשים שקדמו לו, ומעניין וההסבר, שמוסיף אהרליך לביסוסו של פירוש זה: "מתיהדים אין פירושו 'נעשים יהודים', אלא שמים עצמם יהודים. גיור כפוי על ידי פחד מוות היה בניגוד לעקרונות היהדות. כנגד זה היו מוכרחים להאמין לעובדי-אלילים ערמומיים, שהציגו עצמם כיהודים. בדומה לכך הצילו כמה יהודים את חייהם בעת הפרעות האחרונות ברוסיה על-ידי צלב שציירו על דלתותיהם או על תריסי חלונותיהם".

להלן כותב ד' לייבל: "ולאחרונה חודשו בדרך זו פעלים גזורי שם: התמשכל, התמסכן — העמיד פני משכיל, פני מסכן. וכן אפשר להשתמש בצורה זו גם לאפנים אחרים של העמדת פנים, כגון מתמלך (מלבד משמעותו בארמית: "מתיעץ) כלפי מי שמציג עצמו כמלך ואינו הוא".

אשר להתמשכל הרי הוא מקובל זה כבר בספרות החדשה במובן "נעשה משכיל", ולא "העמיד פני משכיל"; התמסכן משמעו בספרות חז"ל: נעשה מסכן ממש (ע"י יבמות ס ע"א; שמות רבה פ"א, יד). בספרות ההיסטורית ("יוסיפון" ו"צמח דוד", ועוד) מצוי נתקסר — "נעשה קיסר", ועל-פי דוגמה זו אפשר, כמובן, לומר נתמלך — נעשה מלך. אולם, אפשר להשתמש בשעלים אלו גם במשמע של העמדת פנים, כשם שמתעשר משמעו במקרא מעמיד פני עשיר, ואילו בלשון חז"ל מתעשר ממש, והעניין יבדיל ביניהם.

1. [ע"י דברי ש' אשכנזי בקונטרס זה.]

ברשימה "דברים שמייחסים לביאליק בטעות" ("דבר", כ"ה בסיוון תשכ"ו) מספר יצחק אבינרי משמו של ש' יהודאי, איש נהלל, כי ביאליק אמר לו, שמצא בתלמוד מלה ל-coincidence והיא אירמתא.

וע"ז מגיב אבינרי בלשון זו: "היכן מצא ביאליק אירמתא — לא אדע. לפענ"ד זוהי מציאה שלא הייתה ולא נבראה".

אכן, ספק אם מצא או הציע ביאליק מלה בצורה זו, אבל מסתבר שנתכוון למלה מן השורש רמי, בבנין אתפעל, הרווח בארמית התלמודית, ומשמעו: "היקלע, הזדמן". כך, לדוגמה, מתרגם ביאליק ב"ספר האגדה" "אליעזר עבד אברהם איתרמי התם" (= לסדום. סנהדרין קט ע"ב): "אליעזר עבד אברהם נזדמן לשם". כנראה, נתכוון ביאליק לגזור שם מפועל זה (הירמות, התרמות, או בצורה אחרת) וליתנו עניין לדברים המזדמנים יחד במקום או בזמן (coincidence).